

І.А.ОПРЯ*

УТИСКИ АДЕПТІВ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ КОНФЕСІЙ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано правові умови діяльності пізньопротестантських громад Правобережної України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., визначено причини й підстави переслідування віруючих у судовому порядку.

У другій половині ХІХ ст. на території Правобережної України з'явилися перші представники пізньопротестантських конфесій – баптисти, євангельські християни та адвентисти. Протягом наступних років їм удалося значно зміцнити свої позиції, розширити географію, збільшити чисельність послідовників, досягти догматичної й організаційної кристалізації окремих релігійних напрямів у загальному руслі протестантизму та розгорнути активну місіонерську діяльність, вступивши тим самим у боротьбу за вплив на віруючих із Російською православною церквою (РПЦ). У середині 1890-х рр. влада, намагаючись захистити інтереси офіційного православ'я, робила енергійні кроки, спрямовані на обмеження діяльності пізньопротестантських громад. Хоча загальні риси «антисектантської» політики держави відображено у працях таких дослідників, як В.Ясевич-Бородаєвська, О.Клібанов, Ю.Решетников, С.Савинський¹, окремі її аспекти потребують уточнення й подальшого вивчення.

Суттєвий вплив на формування відносин пізньопротестантських конфесій із владою справляла позиція православної церкви, в якій місіонерська діяльність протестантських деномінацій викликала різку негативну реакцію. Оскільки РПЦ була невід'ємною складовою державно-бюрократичної системи, то «зазіхання» на її права чи критика православ'я ставали одночасно діями, спрямованими проти державного ладу імперії. Саме цим і обумовлювалося прагнення уряду обмежити вплив протестантів. Досить відверто подібну позицію обґрунтував прем'єр-міністр Росії П.Столипін, який у 1910 р., зокрема, зазначив, що «діяльність сектантів раціоналістичного напрямку створює загрозу для православної церкви, що не може не турбувати уряд, а тому останній для її обмеження розробляє заходи як адміністративного, так і духовного характеру»².

* *Опря Ігор Анатолійович – кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
E-mail: igoroprya@mail.ru*

¹ *Ясевич-Бородаєвская В.И.* Борьба за веру: Историко-бытовые очерки и обзор законодательства по старообрядчеству и сектантству в его последовательном развитии с приложением статей закона и высочайших указов. – Санкт-Петербург, 1912. – 656 с.; *Клибанов А.И.* История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.). – Москва, 1965. – 348 с.; *Решетников Ю.Е.* Церковно-государственные отношения между российским правительством и евангельско-баптистским братством на Украине во второй половине XIX – начале XX вв. – Одесса, 1998. – 122 с.; *Савинский С.Н.* История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867–1917). – Санкт-Петербург, 1999. – 424 с.

² Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф.821. – Оп.133. – Д.199. – Л.12.

Для того, щоб підвести під звинувачення юридичну базу, було видано положення Комітету міністрів від 4 липня 1894 р. та циркуляр міністерства внутрішніх справ від 3 вересня того ж року. У цих документах йшлося про так званий «штундизм», котрий визнавався особливо небезпечним для існуючого ладу напрямком «сектантства»³. Основою для їх розробки став звіт тодішнього генерал-губернатора Південно-Західного краю, графа А.Ігнат'єва про стан Київської, Подільської й Волинської губерній за 1889–1893 рр., в якому йшлося і про методи боротьби з євангельським рухом у регіоні. Зокрема адміністративна влада тут заборонила молитовні зібрання віруючих, а до порушників застосовувалася ст.29 Статуту про покарання. Проте цей захід мав тимчасовий характер, оскільки ґрунтувався на особливих повноваженнях генерал-губернатора, котрий керувався ст.16 Положення про посилену охорону державного порядку та державного спокою. Відповідно до цієї статті останній міг «забороняти всілякі народні, громадські й навіть приватні зібрання» за умови, що вони небезпечні для громадського порядку⁴. Щоби зафіксувати підстави для переслідування протестантів на постійній основі й було розроблене згадане вище положення. У цьому документі вказувалося на необхідність розподілу існуючих в імперії «сект» на більш та менш шкідливі з погляду державної безпеки, а також зазначалося, що «штунда» визнається особливо шкідливою як Святішим Синодом, так і цивільною адміністрацією⁵. Відтак було досягнуто принципової згоди між духовною й державною владами у питанні про ставлення до євангельського руху. Залишалось лише визначити, у чому ж полягала особлива небезпека «штундизму». Відповідь на це питання містилася у циркулярі МВС. «Послідовники штунди, – наголошувалося в документі, – заперечуючи всі церковні обряди і таїнства, не лише не визнають ніяких властей та повстають проти присяги й військової служби, ототожнюючи вірних захисників престолу та Вітчизни з розбійниками, а й проповідують соціалістичні принципи, як, наприклад, загальну рівність, поділ майна і т.п., [...] вчення їх у корені підриває головні засади православної віри та російської народності»⁶. Автори цього документа, намагаючись аргументувати доцільність переслідування адептів пізньопротестантських конфесій, явно перестаралися, видаючи бажане за дійсне, оскільки, як справедливо підкреслювала відома дослідниця євангельського руху В.Ясевич-Бородаєвська, в умовах сільського життя, наприклад, ознаки штундизму, вказані у циркулярі, самі по собі виокремили б таку особу з середовища односельців. Автор зазначала: «Адже не можна, наприклад, селянину відмовитися від виконання військової повинності, оскільки це тягне за собою серйозну відповідальність. Не можна

³ Штундизм – течія в протестантизмі, прихильники якої обстоювали необхідність відновлення ідеалів ранньохристиянського життя, сповідуючи принципи соціального утопізму. У законодавстві Російської імперії штундизм було визначено як «небезпечний для державного устрою напрямок сектантства». Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. «штундистами» узагальнено називали віруючих різних пізньопротестантських конфесій, що дозволяло опонентам останніх закидати їм «антидержавну діяльність» та переслідувати у судовому порядку.

⁴ Ясевич-Бородаєвская В.И. Указ. соч. – С.38; Решетников Ю.Е. Указ. соч. – С.62.

⁵ Законы о раскольниках и сектантах. – Москва, 1903. – С.161.

⁶ Там же. – С.162.

відмовитися й від сплати державних податків, тому що за це можна ще до протоколу про релігійне навернення поплатитися останньою коровою. Невизнання влади повинно виражатися у грубому ставленні до неї, але нешанобливі відгуки про владу та государя не можуть залишатися також непоміченими й, не чекаючи протоколу за читання Євангелія, для винного є особливе, загальним законом встановлене, покарання»⁷.

Видання згаданих нормативних актів суттєво погіршило правове становище віруючих пізньопротестантських деномінацій, оскільки російські чиновники без розбору кваліфікували їх усіх штундистами, застосовуючи карні санкції. «Особлива шкідливість штундизму», підкреслена у цих документах, обумовила цілковиту заборону молитовних зібрань, а її порушники підлягали кримінальній відповідальності. Після 1894 р. досить нейтральне визначення «штунда» втратило своє початкове значення, перетворившись «на грізне знаряддя боротьби, дії котрого не було меж»⁸.

Адепти пізньопротестантських громад, відстоюючи свої права, у першу чергу намагалися довести власну непричетність до штундизму. Головним аргументом при цьому було декларування лояльності до влади, демонстроване насамперед на зібраннях, конференціях, нарадах тощо. Так, представники євангельсько-баптистського руху на своєму з'їзді в 1903 р. ухвалили рішення про недопустимість поширення «антидержавних матеріалів серед членів братства»⁹. Один із лідерів адвентистського руху Росії у 1910 р. заявив: «Ми не вороги уряду, а його друзі. Справжній християнин повинен виконувати заповіді Божі, а заповіді його вимагають покори існуючим властям»¹⁰. Подібні ідеї висловлювалися також у численних зверненнях українських протестантів до державних структур та в релігійній пресі. Так, підполковницька вдова баптистка Ю.Карпінська у листі до київського генерал-губернатора влітку 1901 р. зазначала: «Ми поважаємо будь-яку владу [...] й керівників, поставлених Богом, і беззаперечно дотримуємось законів, де вони не зачіпають виконання наших релігійних обов'язків. Будь-який віруючий, котрий дозволив би собі опір властям, був би негайно відлучений від нашого середовища, як хибний християнин, котрий не виконує божественні настанови»¹¹. Лояльність до існуючого ладу була також невід'ємним елементом протестантських молитовних зібрань. Приміром, волинські баптисти у будинках, що використовувалися для спільних молитов, розмістили навіть спеціальні написи про пошану до імператора¹².

Важливо, що лояльність протестантів до влади проявлялася не лише на словах, а й у реальних справах. Найбільш типовою рисою їх релігійно-громадської позиції була віра в те, що абсолютна більшість гострих соціальних проблем, які хвилювали тодішнє суспільство, може бути успішно вирішена

⁷ Ясевич-Бородаевская В.И. Указ. соч. – С.42.

⁸ Там же. – С.38.

⁹ Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т.5: Протестантизм в Україні. – К., 2002. – С.357–358.

¹⁰ КLIBANOV A.I. Указ. соч. – С.316.

¹¹ Історія євангельсько-баптистського движіння в Україні: Мат. и док. – Одесса, 1998. – С.100.

¹² Суліменко О. Релігійне сектантство в німецьких колоніях Волині (кінець XIX – початок XX ст.) // Історія релігій в Україні: Праці X Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року). – Кн.1. – Л., 2000. – С.362.

на основі євангельських принципів¹³. На думку сучасних дослідників, «поширення протестантизму до певної міри нейтралізувало крайні прояви радикалізму та ортодоксії, вписуючи секулярні ідеї в рамки християнських доктрин»¹⁴. Таким чином, частина активних членів суспільства у громадах баптистів, євангельських християн, адвентистів знаходила можливість для виходу своєї нереалізованої енергії, невдоволення релігійним чи суспільним життям. Із такої позиції поширення євангельського руху було не шкідливим, а корисним явищем для стабільності існуючого режиму, адже завдяки цьому можна було протистояти матеріалістичним, соціалістичним та анархічним ідеям. На цю обставину вказав І.Проханов, який у 1909 р. писав: «Історія західних народів показує, що в усіх країнах, де була церковна реформація, як-от у Німеччині, Англії, Швейцарії тощо, встановлювалося правильне державне життя, що попереджувало кровопролиття стихійних і постійних революцій. І, навпаки, у країнах, де реформації релігійної думки не було, де досі в душах народу панує режим старої формальної релігії, здебільше незрозумілої для народу, там і тепер немає такої рівноваги в народному житті і в усякому разі немає такого всебічного та стійкого прогресу»¹⁵. Проте тодішня влада не бачила цього корисного для себе потенціалу євангельського руху й, прагнучи зберегти традиційні принципи організації імперії, намагалася захистити офіційну церкву від прозелітизму інших конфесій.

Відсутність у віровченні та релігійній практиці протестантів антидержавних чи соціалістичних ідей не була таємницею для російських чиновників, що засвідчує наступний факт. Восени 1902 р. київський губернатор у листі до генерал-губернатора визначив особливості організації протестантів Києва і проведення їхніх молитовних зібрань. Із них привертають увагу такі: віруючі називали себе «євангелістами», у приміщенні, де проходили моління, на стіні висів портрет імператора Миколи II, служба полягала «в читанні Біблії з тлумаченням про вірування в Бога, підкорення владі (підкреслення – *І.О.*), про тверезе та непорочне життя». Проте, незважаючи на ці ознаки поваги до властей, губернатор продовжував називати віруючих «штундистами» й повідомляв, що всі вони притягнуті до кримінальної відповідальності¹⁶.

Як бачимо, відсутність ознак «штундизму» (як його розуміли російські владні кола) у віровченні протестантів не завадила судовим органам виносити їм звинувачувальні вироки. І це незважаючи на те, що в 1900 р. Сенат видав роз'яснення щодо практики застосування сумнозвісної ст.29 Статуту про покарання, згідно з яким для визнання адептів протестантських деномінацій винними у влаштуванні «незаконних» молитовних зібрань необхідно було встановити, «чи належать вони по суті основних положень ересі, яку вони сповідають, саме до штундизму та чи відповідають ці основні

¹³ *Бачинин В.* Национальная идея для России: выбор между византизмом, евангелизмом и секуляризмом. – Санкт-Петербург, 2005 [Електронний ресурс] www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Bachinin

¹⁴ *Ігнатуша О.М.* Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2004. – С.50.

¹⁵ Цит. за: *Вельмін В.І.* Сектанти та молодь. – Х., 1930. – С.11.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф.442. – Оп.701. – Спр.385. – Арк.11.

положення тим ознакам, за котрими секта штундистів [...] визнається шкідливою у політичному розумінні»¹⁷. В іншому рішенні Сенату, яке також було ухвалене 1900 р. й мало характер інструктивного листа для судів, чітко зазначалося: «Назва себе штундистами з боку послідовників учень, котрі не містять у собі вказаних міністерством внутрішніх справ (у циркулярі від 3 вересня 1894 р. – *І.О.*) безперечних і корінних ознак штундизму, сама по собі не дає підстави для притягнення їх до відповідальності»¹⁸.

Проте, як свідчать архівні матеріали, під час розгляду нижчими судовими інстанціями справ про «незаконне влаштування» євангельських молитовних зібрань наявність згаданих вище ознак нерідко ігнорувалася. Внаслідок цього віруючих засуджували до покарання як представників «штундизму», що було фактичним порушенням закону. Яскравим прикладом такого підходу може бути ставлення властей Васильківського повіту Київської губернії до місцевих протестантів у 1901 р. На початку року група віруючих селян із сіл Мале Половецьке, Кожанки та Зубарі влаштувала молитовне зібрання, за що була покарана грошовим штрафом. У поданій до судових інстанцій скарзі вони підкреслювали свою належність до баптистського руху. На суді з'ясувалося, що члени громади не були помічені в жодних антидержавних акціях, утім критикували обрядовість офіційної православної церкви. Незважаючи на це, Васильківський з'їзд мирових суддів відніс їх до забороненої секти «штундистів», залишивши покарання у силі¹⁹.

Ігнорування судовими інстанціями заяв віруючих про належність до баптизму, а не «штундизму», було досить поширеним явищем. Такий підхід органів судової влади до класифікації адептів пізньопротестантських громад ґрунтувався на застосуванні циркуляру міністерства юстиції від 3 квітня 1900 р., в якому зазначалося, що «штундисти» навмисно називають себе баптистами з метою уникнення покарання, і що «баптисти» – це лише послідовники відповідної «німецької протестантської секти»²⁰. Циркуляр МВС від 17 травня 1900 р. розвивав цю думку, роз'яснюючи, що закон від 1879 р. про легалізацію баптизму стосується лише віруючих німців, котрі були підданими Російської імперії, а під його дію потрапляють особи, які «народилися в баптизмі» або перейшли у нього з лютеранського чи інших неправославних сповідань²¹. Відтак колишні православні, що перейшли до однієї з пізньопротестантських конфесій, баптистами не вважалися. Їхні ж власні заяви про належність до цієї деномінації розцінювалися у судових установах як бажання уникнути покарань, передбачених для «штундистів», тим більше, що таку оцінку активно підтримувало духівництво офіційної церкви, представників якого запрошували на суд як експертів із 1899 р. Зокрема один із них, православний місіонер С.Потехін, стверджував у квітні 1904 р., що «штундисти», котрі «прикривалися баптизмом», після видання циркуляру

¹⁷ Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.2. – Оп.218. – Спр.98. – Арк.19.

¹⁸ Решетников Ю.Е. Указ. соч. – С.69.

¹⁹ Троицкий И. Дело о штундистах в съезде мировых судей Васильковского судебного мирового округа // Киевские епархиальные ведомости. – 1901. – №14. – Часть неоф. – С.642–645.

²⁰ ЦДАК України. – Ф.127. – Оп.1003. – Спр.53. – Арк.10 зв. – 11.

²¹ Решетников Ю.Е. Указ. соч. – С.67.

міністерства юстиції від 3 квітня 1900 р. змінили свою тактику, прийнявши назву «християн евангельського сповідання»²².

Проте якщо у нижчих судових інстанціях ознаки «штундизму», визначені у законодавстві, до уваги не бралися, то для вищих відсутність їх у віровченні звинувачених була достатнім приводом для винесення виправдувальних вироків. Торкаючись цього питання, відомий дослідник евангельського руху в Україні Ю.Решетников зазначає: «Ознаки штундизму, перераховані у циркулярі (від 3 вересня 1894 р. – *I.O.*), відіграли в подальшому з ініціаторами появи цього нормативного акту злий жарт, бо вони зобов'язували суд виявляти наявність ознак злочину у звинувачених. Це призвело до того, що, починаючи з 1897 р., суди спочатку в поодиноких випадках, а потім усе частіше починають виносити виправдувальні вирок штундистам, котрі йменували себе баптистами»²³. Так, у 1902 р. мировий суддя визнав протестантів із села Топилівки Чигиринського повіту на Київщині винними у проведенні «штундистського» молитовного зібрання. Селяни, не погоджуючись із тим, що їх зарахували до цієї течії, подали апеляцію до Чигиринського з'їзду мирових суддів, який у липні 1902 р. виправдав протестантів, оскільки в їхніх діях не було ознак «штундизму», передбачених урядовими документами²⁴. У квітні 1904 р. з'їзд мирових суддів зняв звинувачення з майже 30 мешканців села Сагунівки Черкаського повіту, незважаючи на те, що місцева поліція та єпархіальний місіонер уважали їх «штундистами». Як відзначав згодом представник офіційної церкви, виправдувальне рішення суду справило величезне враження на присутніх у залі²⁵.

Аналогічні випадки мали місце і в інших населених пунктах Правобережної України. Так, у лютому 1901 р. мировий суддя 4-ї дільниці Канівського округу присудив 11 селянам с.Комарівки штраф за проведення молитовних зборів. Проте Канівський з'їзд мирових суддів скасував це рішення. У червні того ж року Житомирський окружний суд за відсутністю вини зняв обвинувачення з двох протестантів – А.Тихончука та М.Короля-Кондратюка із с.Суемці Новоград-Волинського повіту Волинської губернії²⁶. Факти виправдання віруючих, звинувачених у влаштуванні «штундистських» молитовних зібрань, констатували і самі протестанти. Про це, зокрема, свідчив лист групи київських евангелістів до генерал-губернатора від 23 травня 1903 р.: «Протягом тривалого часу, – наголошували автори звернення, – нас притягали до судової відповідальності на підставі 29-ї статті Статуту про покарання за влаштування нами молитовних зборів, але завжди за відсутністю політично шкідливих ознак штунди виправдовували, якщо не у перших двох інстанціях, то урядовим Сенатом»²⁷. На цю ж

²² ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1003. – Спр.53. – Арк.10 зв. – 11.

²³ Див.: Решетников Ю.Е. Указ. соч. – С.66.

²⁴ ДАКО. – Ф.2. – Оп.218. – Спр.98. – Арк.18 зв. – 19 зв.

²⁵ Деятельность Кушнарёва // История евангельского движения в Евразии (1.0): Мат. и док. – Одесса, 2001 [Електронний ресурс] 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

²⁶ Материалы к истории и изучению русского сектантства: Преследование баптистов евангелической секты // Christchurch, Nants. – Вып.6. – [Лондон], 1902. – С.79.

²⁷ ДАКО. – Ф.2. – Оп.219. – Спр.137. – Арк.6–6 зв.

тенденцію звернув увагу київський єпархіальний місіонер М. Білогорський, який 10 березня 1904 р. зазначав: «В останні роки було розпочато сотні судових процесів проти сектантів за порушення ними закону про молитовні зібрання й усі вони за винятком тільки тих, які не доходили до Сенату, були касовані останнім у сприятливому для сектантів плані. Враження цих касаційних рішень на весь сектантський світ було величезне»²⁸. Наведені факти переконливо свідчать, що на початку ХХ ст. ставлення судової влади до адептів пізньопротестантських конфесій формувалося на основі законності, що, попри недосконалість самого законодавства, давало віруючим можливість відстояти свої права у суді.

Виправдувальні вироки протестантам здебільшого були викликані неможливістю виявити в їхньому віровченні ознаки «штундизму», вказані у циркулярі МВС, а отже, і довести належність звинувачених до «секти». Такий підхід відповідав основним принципам кримінального процесу, за котрими провину підозрюваної особи потрібно було довести, причому в разі неспроможності це зробити всі звинувачення знімалися²⁹. Проте далеко не завжди протестантам удавалося відстояти свої права, оскільки для подачі апеляції потрібно було знати про можливість оскарження рішення суду, а також мати кошти на судові видатки.

Одним із наслідків виправдувальних рішень судів стало зміцнення переконання протестантів у власній правоті та посилення їх активності в місіонерській діяльності. Так, обер-прокурор Синоду К. Победоносцев у звіті за 1899 р. зазначав, що в Києві після виправдання «штундистів за збори сектанти відчували повну свободу й демонстративно почали влаштовувати настільки багатолюдні зібрання, що жодне приватне помешкання не могло вмістити присутніх. Поліції неодноразово доводилося звільняти вулиці біля будинку, де відбувалися збори, та щоразу складати протоколи для притягнення штундистів до відповідальності не лише за зібрання, а й за пропаганду»³⁰.

Виправдувальні рішення вищих органів судової влади зміцнювали наївні монархічні уявлення частини вірних пізньопротестантських конфесій, що, мовляв, короновані особи Російської імперії перебувають на їхньому боці. Так, у 1900 р. чехи-протестанти Луцького повіту Волинської губернії поширювали думки, що цар і цариця належать до баптистів, у зв'язку з чим їх чисельність невпинно зростала³¹. Подібні ідеї циркулювали й на Київщині. Так, мешканець міста Корсуня Канівського повіту Я. Бондар у 1900 р. знищив православні ікони, але залишив портрет Миколи II. Свої дії він пояснював тим, що російський імператор – штундист, а тому його зображення необхідно зберегти³². Віруючий із села Круті Горби Таращанського повіту О. Калногуз навесні 1904 р. зазначав у приватній бесіді, що імператриця

²⁸ Деятельность Кушнарёва // История евангельского движения...

²⁹ Решетников Ю. Е. Указ. соч. – С. 66.

³⁰ Всеподданейший отчёт обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1899 год. – Санкт-Петербург, 1902. – С. 123–124.

³¹ Распространение баптизма среди чешских колонистов // История евангельского движения в Евразии.

³² История евангельско-баптистского движения в Украине. – С. 79.

Олександра Федорівна – штундистка, відкрила в Петербурзі молитовний дім та сама його відвідує, а «переслідують же тепер штундистів лише урядники та станові пристави»³³.

Справді, притягнення місцевими чиновниками до відповідальності адептів пізньопротестантських деномінацій на тлі частих випадків виправдання їх у судах наводило на думку, що влада на місцях ставилася до них більш нетерпимо, ніж вищі інстанції. Проте такий стан речей був викликаний не стільки ворожістю місцевих властей, скільки їх некомпетентністю. Адже для класифікації того чи іншого молитовного зібрання як «штундистського» вони керувалися не ознаками, чітко прописаними у законодавстві, а «експертною оцінкою» явно упередженого православного духовництва, для якого всі прихильники євангельського руху були «штундистами».

Факти виправдання віруючих у судах дискредитували заходи поліцейських органів, свідчили про неправомірність їх дій. Аби реабілітуватися в очах громадськості, поліцейські чиновники нерідко намагалися перекласти відповідальність за власну некомпетентність на клір офіційної церкви. Так, звенигородський повітовий справник 4 травня 1904 р. доповідав київському губернаторові: «Успіх боротьби проти штундизму [...] постійно паралізується відсутністю об'єктивних ознак цього віровчення [...], але, на жаль, ані місіонери, ані взагалі парафіяльні священники не вказують цих необхідних для успіху боротьби ознак та не дають категоричної відповіді на прямо поставлене питання: якими рисами характеризується штундизм?»³⁴. У цьому документі звертає на себе увагу некомпетентність державного чиновника, який, вочевидь, був незнайомий з ознаками цієї течії, чітко виписаними в урядовому циркулярі від 1894 р. Характеризуючи стан євангельського руху на підвладній йому території, генерал-губернатор Південно-Західного краю у 1910 р. зазначав, що поліція залишається непоінформованою про належність віруючих до тих чи інших релігійних конфесій. Унаслідок цього «влада керується вкрай неточними даними не лише в питанні про розподіл сектантів на окремі течії, але й стосовно їх загальної кількості»³⁵.

Окремі чиновники на місцях, зважаючи на практику виправдання протестантів у судах, узагалі ставили під сумнів доцільність їх переслідування за влаштування молитовних зборів. Так, подібні думки висловлював чигиринський повітовий справник у своєму рапорті на ім'я київського губернатора від 9 січня 1904 р. Цілком імовірно, що даний документ не був поодиноким, оскільки своїй відповіді керівник губернії надав форму циркуляру, обов'язкового для виконання всіма чинами поліції. У ньому підкреслювалася необхідність переслідування організаторів «штундистських» молитовних зібрань, але лише за наявності фактів, що викривали звинувачених у належності до цієї забороненої течії³⁶.

³³ ДАКО. – Ф.2. – Оп.220. – Спр.111. – Арк.1–1 зв.

³⁴ Там само. – Оп.219. – Спр.137. – Арк.85 зв.

³⁵ РГИА. – Ф.821. – Оп.133. – Д.199. – Л.141.

³⁶ ДАКО. – Ф.2. – Оп.220. – Спр.101. – Арк.2, 9 зв.

Отже, переслідування адептів пізнього протестантизму місцевою владою наприкінці XIX – на початку XX ст. було викликане комплексом причин. Розбіжності різних гілок влади у ставленні до цих віруючих породжували появу різноманітних нормативних актів, котрі часом суперечили один одному. Це своєю чергою зумовлювало некомпетентність місцевих чиновників, які при визначенні ступеня суспільної небезпеки «сектантів» орієнтувалися не на чинне законодавство, а на здебільшого упереджену «експертну оцінку» православного духовництва. Суперечливість правових норм, особливо в питанні про розподіл конфесій на більш та менш «шкідливі», давала місцевій адміністрації можливість зараховувати представників будь-якої релігійної громади до «особливо небезпечних елементів», застосовуючи до них відповідні санкції.

The legal conditions of activity of Late Protestant societies of the Right-Bank Ukraine at the end of XIX – at the beginning of XX century are analyzed in the article, reasons and grounds prosecuting believers are elucidated.

